

Nela ARAPČIĆ, dipl. ing. arh.

ISTRAŽIVAČKO-DOKUMENTACIONI PROCES UTVRĐIVANJA KONTEKSTA U KOJEM NASTAJE HISTORIJSKA GRAĐEVINA KINO CENTAR

Apstrakt: *Objekat kina Centar (prije „Koloseum“, „Proleter“) izgrađen je do 1912. godine kao jedan od prvih namjenski građenih bioskopa u Bosni i Hercegovini. Objekat je građen na lokaciji od izuzetnog značaja. U radijusu od 200 metara nalaze se četiri nepokretna dobra, nacionalna spomenika. Za grad kao što je Tuzla, koji je sistematski gubio historijsko tkivo dijelom zbog tonjenja usljed crpljenja slanice, a dijelom zbog neshvatanja uticaja koji graditeljska baština ima na sveukupni identitet grada, proces zaštite graditeljskog naslijeđa je od suštinske važnosti. Dosadašnje intervencije u vidu interpolacije objekata u postojeću historijsku jezgru najčešće nisu imale za cilj očuvanje historijskog tkiva, memorije mjesta, te graditeljskog naslijeđa što je za posljedicu imalo devalorizaciju datog područja. Objekat kina Centar je jedan od rijetkih, autentičnih svjedoka epohe koje više nema, te je u vrijeme kada zaštita ustupa mjesto imitaciji potrebno akcenat staviti na istraživanje autentičnosti te revalorizaciju. Od 80-tih godina prošlog vijeka objekat kina Centar je u stanju koje zahtijeva provedbu hitnih mjera zaštite, ali usljed nedostatka finansijskih sredstava, nerješениh imovinsko-pravnih odnosa i nemara, posljednjih 20 godina objekat je ozbiljno ugrožen, a može se reći i da su građani ugroženi zbog mogućnosti urušavanja pojedinih dijelova objekta.*

Ključne riječi: *nacionalni spomenik, kulturno-historijsko naslijeđe, prikazivanje filmova, degradacija, konzervacija, restauracija*

Uzroci degradacije su višeslojni i nastali su u dužem vremenskom periodu čime je doveden u pitanje i sam fizički opstanak građevine.

Obzirom da je od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine 2015. godine prepoznat niz vrijednosti koje objekat

posjeduje te je isti uvršten na Listu nacionalnih spomenika, bila je potrebna hitna i stručna reakcija u vidu mjera konzervacije i restauracije da se zaustavi dalja degradacija, obezbijedi fizički opstanak objekta na način koji jamči sigurnost posjetiocima, zaštite tradicionalne vrijednosti prostora te pronađe model koji će dugoročno i na najbolji način iskoristiti i prezentirati kvalitet obnovljenog prostora.

Posljednjih decenija se neprestano govori o održivom razvoju. Tendencija rušenja ugroženih objekata te „ad-hoc“ izgradnja novih na njihovom mjestu ne podržava ovu tendenciju. Održiv razvoj je i obnova historijskih objekata, naročito u ovakvim slučajevima kada su korišteni ekološki materijali i to na način koji velikim dijelom omogućava energetska efikasnost objekta bez dodatne zaštite.

Historijske prilike u gradu u periodu nastanka objekta

Nakon Berlinskog kongresa 1878. Bosna je data na upravljanje Austrougarskoj Monarhiji. Tuzla je međutim pokazala otpor prema aneksiji te su borbe za Tuzlu trajale dva mjeseca.

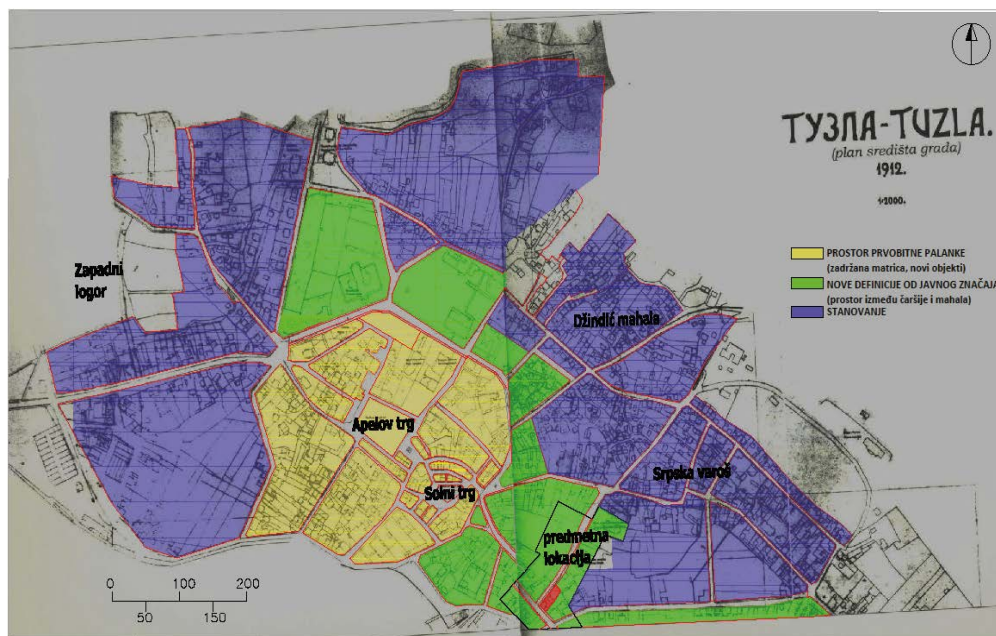
Nakon ulaska u grad austrougarske trupe zatiču djelomično razrušenu tvrđavu i srednjovjekovnu orijentalnu kasabu. „Opisujući Tuzlu 1866. godine fra Jukić piše: „Tuzla dolnja (Soli dolnje), oveća trgovačka varoš kraj rijeke Jale, u brdovitom predjelu među planinama Majevicom i Ilinčicom. Kuća broji 800 muhamedanskih, 180 pravoslavnih i 50 katoličkih. Tuzla dolnja glavno je mjesto zborničkog okružja. Žitelji se bave ponajviše trgovinom, vozeći u Brčko raznu robu, kanati žito, goveda itd. U varoši stoji na pola razrušena tvrđava sa četiri tornja. Izvan grada nalaze se slanici, tj. slana vrela, iz koji se voda vadi i so vari. Slanici su građeni i pokriti, a kraj njih stoje varionice i skladišta.“¹

Dolaskom Austrougarske u Tuzli se brže razvijaju industrijski kapaciteti, ali 1891. još jedan veliki požar uništava tuzlansku čaršiju, koja nikad više nije poprimila fizionomiju kakvu je imala i kakvu danas imaju sarajevska, mostarska i druge čaršije nastale u ovom periodu.

Pa ipak, čaršija se podiže na istom mjestu. Osnovne karakteristike prvobitne planske osnove su rekonstruisane shodno propisima tada važećeg Građevinskog reda iz 1880., a novi objekti su izgrađeni u duhu arhitekture tog doba. Na taj je način funkcija čaršije sačuvana na istom mjestu potvrđujući njenu historičnost.²

¹ Dragiša Trifković, Tuzlanski vremeplov I, str. 34

² Zavod za urbanizam Opštine Tuzla, Regulatorni plan zone slijezanja 1989., str. 11 i 12

Podloga preuzeta sa facebook stranice „Tuzla – povratak u prošlost“

Obzirom na industrijske pogone koji su osnovani u ovom periodu, javlja se potreba za kvalifikovanim kadrom koji se uvozi iz drugih dijelova monarhije. Sredinom 19. vijeka u rudniku uglja Kreka, solanama i istražnim pogonima radila je gotovo jedna trećina radnika porijeklom izvan Bosne i Hercegovine.³ Nova vlast je razvila industrijska postrojenja (Prva koksna peć u BiH iz 1886.; Prva fabrika amonijačne sode u Lukavcu iz 1893.; Pivara iz 1884.). Istovremeno se razvijalo i zanatstvo, a privredna ekspanzija je dovela do otvaranja novih radnih mjesta, tako da je broj stanovnika u periodu 1879–1895. porastao sa 5.119 na 10.217. Pristizanjem radne snage iz različitih zemalja, Tuzla postaje višenacionalna sredina gdje se govorilo više od 10 jezika. Po svojoj socijalnoj strukturi, Tuzla prerasta u jednu od rijetkih sredina u Bosni i Hercegovini gdje se manje od polovine stanovnika bavilo poljoprivredom.⁴

Osim što se proširuju i regulišu ulice, radi se i na elektrifikaciji, vodovodu, kanalizaciji. Tuzla je središte okruga te se grade reprezentativni objekti. Druga

³ Ilijas Hadžibegović, Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća, str. 193

⁴ Buljugić; Suad, Nihad, „Tuzla, sjećanja na bisere gradske jezgre“

polovina 19. vijeka je period historicizma u cijeloj Monarhiji. Ovaj trend nije zaobišao ni Tuzlu kao jedan od okružnih centara.

Tuzla je 1910. godine bila treći grad u Bosni i Hercegovini, iza Sarajeva i Mostara po procentu pismenosti stanovništva. Do kraja 19. vijeka u Tuzli je osnovano nekoliko kulturno-umjetničkih institucija i društava.

Godine 1883. formirana je Kulturno-zabavna sekcija s pleh muzikom, a 1896. formirano je Pjevačko društvo Majevice i osnovana je prva štamparija. U gradu se nalazilo i nekoliko čitaonica sa nacionalnim obilježjima. Osnovano je i Prvo bosanskohercegovačko narodno pozorište koje je odigralo predstavu 1898. godine u hotelu Grand. U centralnom dijelu grada dizane su upravne i činovničke zgrade u duhu historicizma,⁵ a kasnije i secesije.⁶

Bioskopi u Bosni i Hercegovini i Tuzli

Dolaskom Austrougarske u Bosnu i Hercegovinu dolazi i veliki broj stranaca koji će sa sobom donijeti znanje i opremu potrebnu za pokretanje prvih kino-projekcija. Preteča bioskopa su bile projekcije dijapozitivima i carske panorame. Uz pomoć dijapozitiva profesor Stevan Žakula je u Tuzli održao predavanje o Starom Rimu.⁷

Edisonov kinetoskop

Prvu filmsku predstavu dao je u Sarajevu Edisonov kinematograf u utorak 27. jula 1897. godine.^{8,9}

⁵ Buljugić; Suad, Nihad. Nav. djelo, Tuzla, 2010., str. 92. i 93.

⁶ Komisija za zaštitu nacionalnih spomenika, Odluka o proglašenju historijske građevine „Kino Centar“ nacionalnim spomenikom BiH, Sarajevo 5. novembar 2015., str. 6

⁷ Bosnische Post, 1904. godine

⁸ O tome govori beleška u listu Bosnische Post od 26. jula t. g. „*Edisonov sinematograf. Obraćamo pažnju našim poštovanim čitaocima na predstave Edisonovog sinematografa, koje će se davati tri večeri, počev od sutra, u utorak. To je aparat za vernu reprodukciju fotografskih*

„Bosnische Post od 22. maja 1903. g. piše: „Elektro-bioskop. Imamo prilike da već danima gledamo Elektro-bioskop (usavršeni kinematograf) u specijalno napravljenom kino-dvorani na Cirkuskom trgu. Projekcija slika je besprekorna, cene ulaznica umerene, a program je raznolik...“¹⁰

Vivandofon „kinematograf sa govorećim i pevajućim slikama“, daje predstave u pozorišnoj dvorani na Cirkuskom trgu od januara 1908. godine.“¹¹

Edison amerikan bioskop, **prvi stalni bioskop u Sarajevu**, otvoren je decembra 1907. godine. Oglas u Bosnische Postu o tome kazuje: „Jedno novo kinematografsko preduzeće. Pod imenom Edisonovog američkog bioskopa otvoreno je novo kinematografsko preduzeće, i to na uglu ulice Tubegovica i Ćemaluša, preko puta Zemaljske banke. Za ovo preduzeće adaptirani su dućani lepo i praktično...“^{12,13}

snimaka, živih slika u prirodnoj veličini. Pošto taj aparat nije ovde još bio prikazan - a on je isto toliko poučan koliko i zabavan - mi možemo našim poštovanim čitaocima najtoplije preporučiti da posete ovu predstavu. Početak prikazivanja je u osam časova uveče. Ulaznice se mogu dobiti u knjižari Kenigsberger (Königsberger).“ Iz knjige: Bosa Slijepčević, "Kinematografija u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini 1896-1918", Univerzitet umetnosti u Beogradu i Institut za film, Beograd 1982.

⁹ „U utorak na večer pokazao je poduzetnik Curiel u cirkusu nešto sa svijem novo za Sarajevo, naime jedan od novijeh izuma genijalnoga Edisona, t.z.v. kinematograf. To je električna sprava, koja prijašnje fotografske snimke najpreciznije ponavlja kao žive slike, na kojima se ljudi i životinje kreću kao u životu. Ti živi prizori fotografisani su na kožnim komadićima, koji se nahode u hermetično zatvorenoj kutiji, pa okomito izlaze iz nje i na taj način se reprodukuje u prirodnoj veličini i začudnom brzinom na zastoru pozornice. Taj genijalno smišljeni aparat može u jednoj sekundi da uhvati 15 fotografskih snimaka, po tome u minuti 900 snimaka. Slike, koje električni aparat baca na zastor pozornice, vide se u prirodnoj veličini sa svjema pokretima dotičnih osoba. Na pr. vidi se društvo, koje se živahno karta za stolom, djeca, koja se igraju preskoka, djevojčice, koje gazaju po plitkoj morskoj vodi, jahač na konju, koji se propinje i rita stražnjim nogama, dva atleta, kako se hrvu i megjusobno obaraju, čitav voz željeznice, kako dolazi na stanicu, a putnici izlaze iz vagona sa ostalim metežem na jednoj stanici. Sve su to slike čisto žive pred očima. Zaista začudan, genijalan izum, koji izaziva divljenje i naravno veliko dopadanje. Isti poduzetnik prikazuje još i druge velike slike iz ogromnog velikozora (mikroskopa) i iz mračne kamere (laterna magica), što je manje više poznato. No kinematograf je po sebi tako zanimiva novina, da ga je zaista vrijedno vidjeti, te preporučujemo našoj publici, da ne propusti ove zanimive predstave sa kinematografom.“ *Sarajevski list* 30.07.1897.

¹⁰ Iz knjige: Bosa Slijepčević, "Kinematografija u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini 1896-1918", Univerzitet umetnosti u Beogradu i Institut za film, Beograd 1982.

¹¹ Iz knjige: Bosa Slijepčević, "Kinematografija u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini 1896-1918", Univerzitet umetnosti u Beogradu i Institut za film, Beograd 1982.

¹² Isto

¹³ „U Njemačku i Austrougarsku je preko podružnice Deutsche Automaten-Gesellschaft Stollwerck & Co. (DAG), Stollwerck postao dio Deutsche-Oesterreichische-Edison-Kinetoscop-Gesellschaft koji je osnovan 18. aprila 1895. Čime su ostvarili ekskluzivna prava na Kinetoskop u zemljama njemačkog govornog područja. Kasnije su, neuspješno, pokušali ostvariti i ekskluzivno pravo na Edisonov fonograf, te su pregovarali sa Britanskim utemeljiteljem Birt Acres oko sticanja prava na njihov Kineoptikon kino aparat prije nego su odlučili da zatraže i dobiju prava na

„Apollo-kino-pozorište (Apollo Kino-Theater) je prvi u Sarajevu za koji je ozidana zgrada sa jedinom namenom da posluži za bioskopske predstave. Zgradu je podigao građevinski preduzimač Albert Mec (Metz) u tadašnjoj Ulici Sahtijanuša br. 19, danas Ulica mis Irbi broj 2. Kuća je dovršena 1912. godine, u stilu je secesije, arhitekti su bili L. Huber i E. Kunc iz Graca, unutrašnja dekoracija Jung i Rus iz Beča, radove su izvodili Janeš i Šnel, takođe iz Beča. U zgradi je centralno grejanje, dvorana je imala 460 m², sedišta je bilo 600: u parteru 350, na balkonu 250, lože su u parteru i na balkonu, kabina za projektor je armirana i ima dva ventilatora. Od početka rada bioskop je imao dva projekciona aparata Power`s Kamera Graf br. 6, 7000 sveća.“¹⁴

Za razliku od Sarajeva i Mostara, dnevna štampa u drugim gradovima u ovom periodu nije postojala, te je jako malo podataka kako o putujućim tako i o stalnim kinima.

„U Tuzli se pominju tri kina: Korzo, **Koloseum** i Kino Josifa Prižanda. Prvi stalni kino otvorila je Marija Dilni, Italijanka, oko godine 1909. Bio je najpre u šatri kraj hotela Bristol, kasnije na istom mestu u drvenoj baraci. Zvanično je nosio naziv Korzo kino, ali su ga svi zvali Kino Dilni, a njegovu vlasnicu Frau Dilni. Pre svake predstave na platnu se pojavljivala Frau Dilni kako gledaocima deli poljupce.“¹⁵Kino Dilni „Korzo“ je izgorilo u požaru.¹⁶

Postoji više izvora koji navode različitu godinu izgradnje zgrade kina Koloseum (kasnije Proleter, Centar). Bosa Slijepčević navodi: „Izgleda godine 1910. dobrostojeći trgovac i posednik tuzlanski Pera Jovanović podigao je

Kinematograf Braće Lumiere.“ Martin Loiperdinger and Roland Cosandey (eds.), Des sous comme s'il en pleuvait: Quatre documents pour servir à l'histoire du Cinématographe (Lausanne, 1992), Hauke Lange-Fuchs, Birt Acres: Der erste Schleswig-Holsteinische Film Pionier (Kiel: Walter G. Muhlau, 1987.)

¹⁴ Iz knjige: Bosa Slijepčević, "Kinematografija u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini 1896-1918", Univerzitet umetnosti u Beogradu i Institut za film, Beograd 1982.

¹⁵ Iz knjige: Bosa Slijepčević, "Kinematografija u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini 1896-1918", Univerzitet umetnosti u Beogradu i Institut za film, Beograd 1982. Korišteni izvori: V. Bogićević: »Miško Jovanović, veliki pobornik sokolstva«, Prosveta, Sarajevo, 1937. 8, str. 520-526; V. Dedijer: Sarajevo 1914. Beograd 1956, str. 505-506; L. Pfefer: Istraga u sarajevskom atentatu, Zagreb 1938, str. 96-98; podaci koje su dali Vojislav Bogićević, Vojislav Jovanović, Dragiša Trifković.

¹⁶ „Prvi film u Sarajevu je prikazan u cirkusu 1897. godine (izvjesni Curiel), a sve dotadašnje improvizirane kinodvorane su stradale od požara. Požari su se dešavali jer se celuloidna traka vrtila uz užarenu žarulju. Požar je izbio u kinu "Edison" i "Golerovom elektro-bioskopu" 1911. godine u Sarajevu. Kinooperater Antonio Gasparini je ostao bez šaka gaseći požar golim rukama.“ Komisija za zaštitu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, Odluka o proglašenju Historijske građevine Kino „Apollo“ nacionalnim spomenikom, Sarajevo, 4.-7. novembar 2014.

zgradu na sprat... Kino je dobilo ime Koloseum. (Beogradski bioskop Koloseum, koji je nazvan po tuzlanskom Koloseumu, otvoren je 1911. godine, pa je tuzlanski mogao biti otvoren te godine, ili godinu ranije).“ Dragiša Trifković u svom vremeplovu piše: „Nekadašnje kino "Centar" se po svom otvaranju 1912. godine zvalo kino "Koloseum", a vlasnik je bio Miško Jovanović. Na dan atentata u Sarajevu 28. juna 1914. godine, u "Koloseumu" je davan film "Stradanje Titanika". Tih dana, zbog učešća u sarajevskom atentatu, uhapšen je vlasnik bioskopa Miško Jovanović.¹⁷ Kino je preuzela frau Dilni i vodila ga sljedećih dvadeset godina.“ U Elaboratu prijedloga za zaštitu Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzla kao godina građenja navodi se 1913. Nije poznat primarni izvor ovih informacija.

Poslije I svjetskog rata u Tuzli su radila tri bioskopa: "Dilni" (ranije "Koloseum"), "Štokanović" u hotelu "Bristol" i Školsko kino u Gimnaziji.¹⁸ Kada je kino "Dilni" prestalo sa radom, negdje polovinom 30- tih godina prošlog vijeka, u zgradi Hrvatskog doma otvoren je bioskop "Lemezović".

Foto: Tuzlanski vremeplov IV, D. Trifković

¹⁷ „U pisacem stolu su računari od Koloseuma, a među njima račun štampara Sekulića i tišlera Maksimovića.“ Oproštajno pismo Miška Jovanovića supruzi Ljubici, prvi put objavljeno u listu „Zvono“, Sarajevo (1919.). Miško Jovanović je obješen zbog učešća u Sarajevskom atentatu 3. 2. 1915 g. u Sarajevu.

¹⁸ „Do kraja 1931. godine, IV odjeljenje Drinske banovine u Sarajevu primilo je odgovore svih sreskih načelstava i gradskog načelstva Sarajevo, iz kojih je moguće zaključiti koliko je bilo aktivnih kina na području tadašnje Drinske banovine. U Tuzli i Valjevu su djelovala po tri kina, Užicu, Obrenovcu (Posavski srez) i Šapcu (Pocerski srez) po dva, Travniku, Ubu, Bijeljini, Brčkom, Brezi, Zenici, Žepču Loznici, Čačku (Trnavski srez), Sjetlini (Rogatički srez) po jedno. U Sarajevu su djelovala tri kina i to: Kino Apolo, kino Drina i kino Imperijal.“ Komisija za zaštitu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, Odluka o proglašenju Historijske građevine Kino „Apolo“ nacionalnim spomenikom, Sarajevo, 4.-7. novembar 2014.

„Konkurencija je bila velika. Da bi privukli posjetioce i učinili ih što zadovoljnijim, frau Dinliovica, kako su je zvali, angažovala je četiri vrsna muzičara, koji su svirali za vrijeme predstave. Sastav kino-kvarteta se mijenjao. Prvih godina često su svirali: Vladimir Cerić-violina, Karlo Dušek-violina, Mikula mladji-klavir i još neki.

Krajem treće decenije prošlog stoljeća, počeli su se prikazivati filmovi u kojima su događaji bili praćeni odgovarajućom muzikom. Već tada su te filmove zvali zvučnim. Dvije godine nakon toga dolaze prvi ton-filmovi, u kojima se čuo govor potpuno sinhronizovan sa slikom i sa događajima koje je pratila za to komponovana muzika. Već tada se to smatralo događajem stoljeća. Prvi ton-film se zvao "Majn klajn garde oficir" i imao je prelijepu pjesmu, baš kao i svi sljedeći ton-filmovi. Predstave su bile posjećene, a filmovi su se davali i po nekoliko dana. Mlađi građani su se ponosili i cijenili po tome, koliko je ko upamtio melodija iz tih tonskih filmova.“¹⁹

Početak druge polovine 20. vijeka, na širem području Tuzle otvaraju se nova kina. U Kreki je novembra 1953. počelo s radom kino Radnik sa 502 sjedišta. U julu 1960. godine u kompleksu školskih zgrada otvoreno je kino Mladost sa 553 sjedišta. Uz njega je sagrađeno i ljetno kino sa 800 sjedišta. U Domu JNA 1961. otvoreno je novo kino, a 1966. Tuzla je raspolagala sa 2600 kino-sjedišta. Početak rata 1992. godine dočekalo je samo jedno aktivno kino – Centar koje je i samo uskoro zatvorilo svoja vrata. Početak 2. milenija u Tuzli je aktivno kino Kaleidoskop u sastavu organizacije Doma mladih, ali se zbog visokih troškova, a male posjete 2017. godine adaptira za druge namjene. Trenutno je u Tuzli aktivno Cine Star kino u Bingo City Centru koje ima pet manjih kino dvorana.

Definisanje užeg lokaliteta

Dolaskom Austrougarske, kapije utvrđenog grada se otvaraju te se formira strogo definisana ulica (Bienertgasse, današnja Turalibegova) na potezu od Poljske kapije prema Poljskoj džamiji u smjeru zapad-istok čime se čaršija širi prema istoku. Novi objekti se grade na mjestima starih ili na neizgrađenim parcelama između postojećih objekata.

Ova ulica je preteča današnjeg Korza. Prvi objekat od značaja koji je izgrađen na ovom lokalitetu je Poljska (Turalibegova) džamija sredinom 17.

¹⁹ Dragiša Trifković, Tuzlanski vremeplov

vijeka koja je bila okosnica razvoja Poljske mahale. Dolaskom bogatijih srpskih porodica u grad, tuzlanski paša istima prodaje zemlju i oni na užem predmetnom području počinju graditi prve objekte javne namjene dok se Srpska varoš razvijala dalje na sjeveroistok.

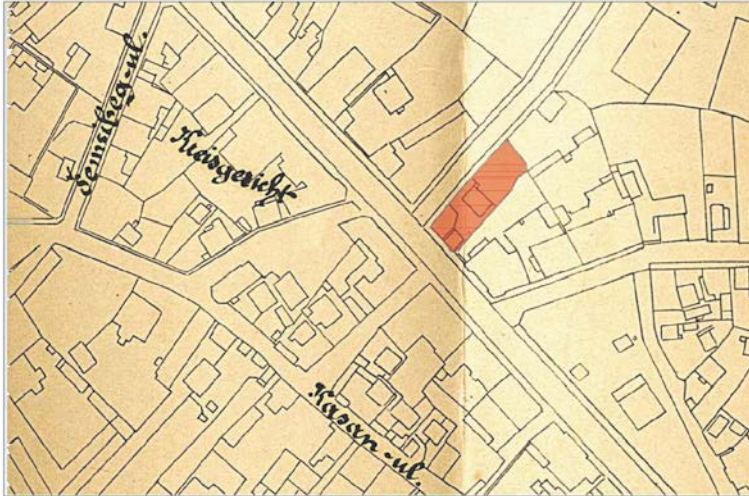

Foto: Plan grada 1912. na kojem objekat još nije ucrtan

Novi objekti su građeni u duhu historicizma, da bi pred kraj prve dekade dvadesetog vijeka postepeno davali prostor objektima u duhu secesije. Objekat Kino Centar tada Koloseum izgrađen je na uglu ulica Bienertgasse i Metropolitengasse. Metropolitengasse, današnja Đorđa Mihajlovića, pružala se na sjever i u njoj je još 1882. izgrađen Saborni hram Uspenja Presvete Bogorodice u neoklasicističkom stilu sa pet neovizantijskih kupola na tamburima (Anton Linardović iz Sinja). Objekat Srpskog narodnog učilišta (današnja Narodna biblioteka) izgrađen je 1886. godine u duhu neorenesanse. Na zapadnoj strani nalazi se Gradski park sa Vladikinim dvorom iz 1915. koji karakterišu stroge geometrijske forme fasade. Kao potpisnici nacrtu spominju se Karlo Paržik, Rudolf Tonnies te Josip Pospišil.

Uz objekat kina, na istočnoj strani 1905. godine izgrađena je porodična kuća Jovanovića u duhu historicizma, koja je sa objektom kina bila povezana niskim zidom i kapijom od kovanog željeza kroz koju se ulazilo u unutrašnje dvorište.

Na križanju današnjih ulica Turalibegova i Pozorišna nalazio se Okružni sud neorenesansne fasade, dok je na drugoj strani ulice južno od kina, 1908.

završena gradnja Šusterove palate po nacrtu Josipa Pospišila koja donosi određene secesijske elemente u ovo okruženje. Navedeni objekti, iako većinom suvremenici, nose jak pečat svojih graditelja, koji potičući iz različitih područja, u svoje objekte ugrađuju regionalne karakteristike oblasti iz kojih potiču kao i vlastite preferencije kad je u pitanju likovno oblikovanje fasade.

FOTO: (IZVOR: FB STRANICA „TUZLA – POVRATAK U PROŠLOST“)

Kino Centar, tada Koloseum, također pripada ovoj matrici. 1906. godine na navedenoj lokaciji Pero Jovanović započinje gradnju objekta kina Koloseum za svog sina Miška Jovanovića. Kao projektant se navodi inženjer Nikola (Niko) Mišković o kojem ne postoje nikakvi podaci. Objekat je namjenski građen za prikazivanje filmova. Profilacije u nivou prizemlja s ciljem davanja težine ovom nivou te simetrija i proporcije fasade odraz su još uvijek prisutne discipline historicizma, dok organizacija otvora, diskretna floralna dekoracija u poljima iznad otvora prvog i drugog sprata, forme balkona kao i kovana ograda na istim odražavaju duh secesije koja je u ovom periodu u Tuzli u punom zamahu.

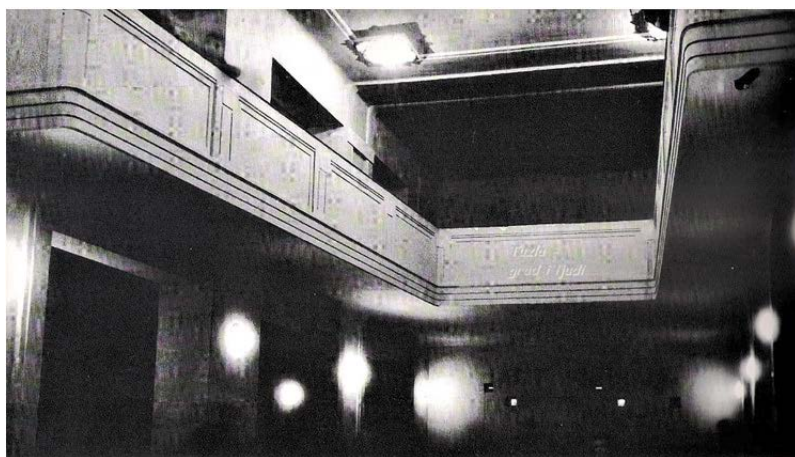
1911. izgrađen je hotel Bristol u zreloj formi secesije, dok je već 1914. Josip Pospišil projektovao veletrgovinu Prčić kao rijetki primjer geometrijske secesije u Bosni i Hercegovini.

Podaci o objektu Kino Koloseum (Proleter, Centar)

Objekat kina Koloseum je završen prije 1912. godine. Već pri izgradnji došlo je do odstupanja od projekta što se vidi po položaju plitkog vijenca između prizemlja i sprata. Pored toga, zabat sa dva prozorska otvora nije u potpunosti izveden kao na originalnom nacrtu. Projektovani nagib krova bio je strmiji od izvedenog i nije jasno u kojoj fazi je došlo do odstupanja.

Foto: Zapadna fasada, originalni projekat, 1906.-1912. Izvor: Zavod za urbanizam Općine Tuzla.

Slika: Bahrija Habul, Tuzlanska kina – Kino „Koloseum“, Tuzla – PuP

Nemška kultura v Bosni. »Znak kulturne« je dandanes — kinematograf, ki je seveda tudi že zašel v Bosno, da tamkaj širi kulturo, katera zopet seveda na more biti drugačna kot nemška, posebno ne med narodom, ki je jugoslovanski. Ta nemška kultura se je v bosenski Tuzli napovedala **dobesedno** z naslednjim oznanilom, ki ga imamo pred seboj v tiskanem izvorniku. Kakor vse nore in veliko obetajoče stvari — opozarjamo le na oglas nove Susteršič-Kregarjeve meščanske stranke — je tudi ta oglas tiskan na upapolnem **zelenem** papirju in se **glasi**: Kino kazalište Tuzla. Kundmachung. Geheertes Publikum statt Tuzla u. umgebung das Ich das Kolosseum Kino übernommen habe, u. ales von neu renoviert ist so wie modern hergeschickt so das geertes Publikum alle bekwömllichkeit hat I. Stok **moderne Büfet kaffe** Kino hat 500 angenehmen sitzen separaten Lože für Tirkischen Damen Anostibul. Oureinung Kolosseum Kino am 29. 9. um ½7 Uhr abends Rote Prinz. Vorstellung begleitet eigene Musig kapele. Eintritt Preise: Lože kr. 1'50 Balkon kr. 1'20 Reservirtes kr. 1'— I. Platz 80. hel. II. Platz 60 III. Platz 40. hel. Milliter unter Feldwebel u. Kinder zahlen bei II. platz 40 hel. III. platz 30 hel. Begin der Vorstellung gewentlichen tagen ½7 letzte um ½9 uhr abends Sonntag u. Fauer tagen begin um 4 uhr letzte um 9 uhr abends. Eintritt nach jedes bild. Nach jedes Vorstelung 10 min. pause. Voranzelge. Humunkulus und Henyporten Serie wie andere grosse Schläger von Jahrg. 1917-1918. Ein Block mit 10 eintritts karte kr. 10 Kino gibt jeden Tag Vorschteilungen. Hochachtungswoll Franz Stanko Unternehmer u. Direktor.

Na prizemlju se nalazio foaje, kino-dvorana i sanitarni čvorovi. Iz ulaznog hola, na južnoj strani, jednokrako stepenište vodilo je do balkona na prvom spratu. Na sjevernoj strani objekta nalazio se poseban ulaz koji je vodio do dvokrakog stepeništa, odvojenog od kino dvorane, a kojim se silaznim krakom stizalo do podruma, dok je uzlazni vodio do stanova na drugoj etaži. Iako izvor navodi da je „kino imalo dvije lože i polukružni balkon“ ne postoji fotografija koja bi potvrdila da je balkon bio polukružan. Fotografija iz kasnijeg perioda prikazuje balkon ravne ogradne plohe. Na spratu se najvjerojatnije originalno nalazila prostorija za projektor čemu svjedoči i niša u zidu između balkona i pomenute prostorije. Na drugi sprat se stizalo stepeništem na istočnoj strani. Tu su se nalazila dva petosobna stana sa sanitarnim čvorovima. Dvokrakim stepeništem se pristupalo i potkrovlju u kojem su nalazili pomoćni prostori.

Kino je otvoreno 1912. godine. Zajedno sa kinom Apollo u Sarajevu, ovo je jedno od prvih namjenski projektovanih bioskopa u Bosni i Hercegovini. Vlasnik kina, pomenuti Miško Jovanović, lokalni uglednik i bankar, pogubljen je 3. februara 1915. godine u Sarajevu, kao organizator atentata na

prestolonasljednika Franca Ferdinanda. Poslije Miškove smrti vlasti su kino zatvorile, da bi ga kasnije 1917. iznajmili Dilnijevi i vodili ga do 1935. godine.“²⁰

Svoju prvu adaptaciju bioskop je doživio 1917. godine. Na prvom spratu je otvoren bife i kafe. (slika)²¹

²⁰ Bahrija Habul, Tuzlanska kina – Kino „Koloseum“, Tuzla – povratak u prošlost, 31. januar 2012.

²¹ *“Obavještavam cijenjenu publiku grada Tuzle i okoline da sam ja preuzeo Kino „Koloseum“ i potpuno ga renovirao i moderno opremio tako da publika ima sve udobnosti. Na prvom spratu je moderni bife i kafe. Kino ima 500 udobnih i prijatnih sjedišta, kao i odvojene lože za turske dame. Otvorenje kina „Koloseum“ je 29. 09. u pola 7 uveče sa predstavom “Crveni princ”. Predstavu će pratiti vlastiti orkestar uživo. Cijene ulaznica: loža - 1,5 kruna, balkon - 1,20 kruna, prvi blok u parteru - 80 hel. (manja novčana jedinica od Krune), drugi blok - 60 i treći - 40 hel. Vojnici i niži službenici, kao i djeca, plaćati će u drugom bloku - 40 i u trećem bloku 30 hel. Početak predstava je običnim danima u pola 7, posljednja predstava u pola devet naveče. Ulaz poslije svake slike. Nakon svakog prikazivanja, 10 minuta pauze. Najava: “Humunkulus i Henyporien” serija, kao i veliki šlageri iz 1917. i 1918. godine. Jedan blok sa deset ulaznica košta 10 kruna. Predstave se održavaju svaki dan. S visokim poštovanjem, vlasnik i direktor Franjo Stainko.”*

Fotografija i prevod Zoran Tarade, Facebook stranica Tuzla – Povratak u prošlost.

Poslije Prvog svjetskog rata, na atici iznad krovnog vijenca na jugozapadnoj strani iznad glavnog ulaza postavljena je ploča sa inicijalima Petra Prvog (jedno ćirilično, jedno latinično slovo-slika).²²

Nakon 1935. Kino Koloseum mijenja namjenu i postaje prodavnica namještaja „Kruljac“²³, a nakon 2. svjetskog rata Robna kuća „Granap“.

²² Izvor: Branislav Mott, FB stranica „Tuzla – povratak u prošlost“.

²³ „U vreme kad televizije još nije bilo, a radio se čuo samo u ponekoj kući, može se zamisliti kakvu je nevidjenu radost i rasonodu predstavljao odlazak u kino. Subotom i nedeljom djaci mogu da idu u kino – tako kažu gimnazijski propisi, a ja sam se uglavnom pridržavala tog pravila. Uzbudjenje je počinjalo već pred kasom u gužvi za kupovinu ulaznice, razgledanje ko je došao, a ko nije, kupovanje obaveznih semenki od bundeve, pa onda ulaz u salu sa prigušenim svetlom. Žamor publike, a u novije vreme, u modernije uredjenom Gradskom kinu i izšpricavanje mirišljavog spreja iz pumpe, koja je inače služila za uništavanje gamadi. Taj mirišljavi sprej bio je obična zamirisana voda koja nam je lagano padala na glavu, dok su se svetla gasila, a na platnu su se već nazirale prve slike. Počinjala je dvočasovna parada koja je u uvodu imala obavezno „Filmski žurnal“, sa najnovijim vestima iz sveta. Te su novosti bile različitog porekla, naše, a nekad nemačke, gde smo videli sve događaje i ratna zbivanja toga vremena.

Prve filmove sam gledala u kinu „**Koloseum**“ koji se nalazio preko puta Hrvatske štedionice, na uglu Crkvene ulice. **To je bio prostran i veliki kino sa balkonom**, ali je iz nepoznatih razloga zatvoren i pretvoren u prodavnicu nameštaja „Kruljac“ iz Nove Gradiške. Pamtim kaubojske filmove sa mnogo pucnjave i trke, ali i film o propasti Titanika. Sve je to obavijeno nekim velom, ostali su samo odblesci svetla i zvuka, i titranje slike na platnu. Mi smo uvek sedeli **na balkonu**, možda su to bile **lože**, ne sećam se, a ja sam posle nekog vremena zaspala i onda su me bunovnu vraćali kući.

Kino „Koloseum“ na uglu Crkvene i Glavne ulice, na prvom spratu s balkonom, pripadao je Mišku Jovanoviću, učesniku Sarajevskog atentata koji je osuđen na smrt, obzirom da je bio punoletan. „Koloseum“ je bio, dakle, prvi bioskop u koji sam ušla. Od više filmova koje sam tamo gledala, malo mi je ostalo u sećanju, pošto sam imala 5-6 godina, ali pamtim atmosferu na balkonu gde smo obično sedeli. Mrak, zatim svetlo, pa zvuk sa ekrana, šuštanje staniola, pošto su ljudi uvek grickali bombone. Ostala je zapamćena neopisiva jurnjava za kaubojem sa lasom što ga je igrao Tom Miks. Kauboj sa divljeg zapada kome sve polazi za rukom Tom Miks, ili kako su neka deca govorila Mih, čiji ga verni konj pronosi kroz sva iskušenja, bio je u to vreme idol muške dece.

Mihailo Jovanović poznat kao Miško – s tim nadimkom je ušao u istoriju – vlasnik Kina „Koloseum“, kasnije je kao učesnik sarajevskog atentata osuđen na smrt i obešen u Sarajevu 1915. po presudi Okružnog suda „kao glavni organizator atentata“. Sećam se da je majka pominjala da su iza njega ostale žena Ljubica i ćerka Maca, a njegovo dirljivo oproštajno pismo bilo je objavljeno u štampi. E, pa taj Miško čije je ime nosila jedna od najdužih ulica u gradu, bio je vlasnik prvog kina u koji sam ušla s roditeljima. U Kinu „Koloseum“ pred predstavu i **u pauzama** kojih je obično bilo tri, **svirao je tzv. Kino-Kvartet**, ili ponekad samo neko za klavirrom. Kino „Koloseum“ sam, dakle, vrlo malo zapamtila, a kad su me tamo vodili, ja sam uglavnom spavala, samo bi se trglala, kad bi zavladao smeh u sali ili neka galama na ekranu.“ Vera Mujbegović „Tuzla moje mladosti“

1898. godine u Tuzli je osnovano Prvo profesionalno bosanskohercegovačko pozorište koje nije dugo radilo, ali je otvorilo vrata mnogim putujućim te amaterskim pozorištima u Tuzli. Sarajevsko narodno pozorište je svoje prve predstave igralo u Tuzli, u sali hotela „Bristol“. Nakon 2. svjetskog rata, 1947. u okviru kulturno-umjetničkog društva „Mitar Trifunović-Učo“ osnovana je i dramska sekcija. „Veliki uspjesi ove sekcije uticali su na odluku uprave Društva da se 02. marta 1948. godine molbom obrati Izvršnom odboru Gradskog narodnog odbora u Tuzli u kojoj je zatražena dozvola za osnivanje Narodnog pozorišta u Tuzli. Molba je, razložno, pozitivno riješena. Novoosnovano pozorište privremeno je smješteno u Robnu kuću „Granap“, gdje je ranije bilo kino „Koloseum“. Pozorište je otvoreno 30. marta 1949. godine.“²⁴

Lijevo, uz sjevernu stranu kina Centar, 1947. proširena je pozornica (dograđeni objekat)

Iz "Tuzlanskog vremeplova" Dragiše Trifkovića: „U ovoj zgradi je Narodno pozorište Tuzla radilo od 30. marta 1949. do 29. maja 1953. godine. Zgradu je 1912. sagradio Miško Jovanovic ovdašnji trgovac, koji je 1915. obješen u Sarajevu kao učesnik u sarajevskom atentatu. Zgrada je građena za bioskop. Nakon Drugog svjetskog rata u ovoj zgradi je jedno vrijeme bila Robna kuća "Granap", a potom pozorište. Nakon što je Narodno pozorište Tuzla u maju 1953. dobilo adekvatan prostor, u ovoj zgradi je ponovo otvoren bioskop. U to vrijeme na drugom spratu su bili glumački stanovi.“

Na drugom spratu je istovremeno u periodu od 1949. do 1951. radila Državna niža muzička škola. Drugi izvor navodi: „Razvojem Narodnog pozorišta

²⁴ Web stranica Narodnog pozorišta u Tuzli www.nptz.ba

u Tuzli, koje je davalo svoje predstave na maloj i tijesnoj pozornici negdašnjeg kina Koloseum, koju je u tu svrhu samo dogradilo, pojavi se potreba, da se tako razvijenom pozorištu izgradi nova reprezentativna zgrada.“²⁵

Ovaj podatak je u skladu sa intervencijama koje su vidljive na sjevernoj strani objekta gdje je u cilju proširenja bine napravljen veliki otvor u zidu. Obzirom da ne postoji dokumentacija o ovom zahvatu, nije poznato koje su još aktivnosti poduzete u cilju adaptacije objekta za novu namjenu. Naknadno uklanjanje bočnih balkona te djelomična izmjena stropne konstrukcije iznad kino-sale i prvog sprata mogla bi datirati iz ovog perioda, iako nije isključeno da se to desilo kasnijim intervencijama.

1953. godine se objektu vraća prvobitna namjena pod novim nazivom – Kino Proleter.²⁶ Godine 1970. Kino Proleter je preimenovano u Kino Centar (u tom periodu je i zamijenjena originalna drvena stolarija prizemlja) i pod tim imenom je radilo sve do početka 90-tih godina prošlog vijeka.

Objekat u ulici Hiskva Jovanovića br.2 -
Kino "Centar" 1988.
Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzla

Foto: (Izvor: Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, Tuzla 1988.)

²⁵ Tuzlarije – vremeplov.

²⁶ Habul, Bahrija. Kino "Koloseum" – "Proleter" – "Centar". Facebook-stranica Tuzla – "Grad i ljudi", Tuzla, oktobar 2014. godine

1989. godine Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa Tuzla izrađuje Elaborat prijedloga za zaštitu pod nazivom „Kulturno-istorijsko i prirodno naslijeđe Opštine Tuzla“ u kojem je objekat kina Centar evidentiran kao spomenik 3. kategorije graditeljskog naslijeđa u lošem stanju koji zahtijeva pravnu zaštitu te rekonstrukciju objekta kao mjeru zaštite. Početkom rata 1992. Kino je još kratak period u funkciji, da bi nakon toga u ulaznom holu objekta jedno vrijeme bila smještena antikvarnica, nakon čega je objekat trajno napušten. Nije bilo moguće doći do dokumentovanih podataka o intervencijama koje su preduzete na ovom objektu iako su iz današnjeg stanja građevine iste čitljive. Istraživanje izvornog stanja temeljilo se na analizi zatečenog stanja, historijskim izvorima: razglednicama, fotografijama, memoarima. U slučajevima kada nije bilo moguće zaključke izvesti usljed nedostatka direktnih izvora, korištena je komparativna metoda.

ZAKLJUČAK:

Nakon procesa u kojem je istražen historijat objekta, snimljeno je zatečeno stanje sa aspekta kako autentičnosti tako i stanja fizičke očuvanosti. Izvršena je revalorizacija i na osnovu studije izvodljivosti, dat je prijedlog projekta aktivne zaštite historijske građevine Kino Centar. Ovaj dio projekta biti će prezentovan zasebno.

Nela ARAPČIĆ, B.Sc. ing. arch.

**RESEARCH-DOCUMENTATION PROCESS OF DETERMINING THE CONTEXT IN WHICH
THE HISTORIC BUILDING CINEMA CENTAR IS CREATED**

Abstract: *The Cinema Centar building (formerly the "Colosseum", "Proleter") was built until 1912 as one of the first purpose-built cinemas in Bosnia and Herzegovina. The facility was built on a location of exceptional importance. Within a radius of 200 meters there are four immovable properties, national monuments. For a city like Tuzla, which has systematically lost its historical monuments partly due to land sinking and partly due to a lack of understanding of the impact that architectural heritage has on the overall identity of the city, the process of protecting architectural heritage is essential. Previous interventions in the form of interpolation of buildings into the existing historical core were most often not aimed at preserving the historical importance, memory of the place, and architectural heritage, which resulted in the devaluation of the area. The Cinema Centar building is one of the few, authentic witnesses of an era that no longer exists, and at a time when protection is giving way to imitation, emphasis needs to be placed on research into authenticity and revaluation. Since the 1980s, the Centar cinema building has been in a state that requires the implementation of urgent protection measures, but due to the lack of financial resources, unresolved property and legal relations and negligence, the building has been seriously endangered for the last 20 years, and the citizens are threatened by the possibility of collapsing of certain parts of the building.*

Keywords: *national monument, cultural and historical heritage, film screening, degradation, conservation, restoration*